

Parels van wijsheid

PARELS VAN WIJSHEID

Parabels, fabels en gelijkenissen
in de wereldliteratuur

Eric Ottenheijm
Nikki Spoelstra
Martijn Stoutjesdijk
redactie

 Adveniat

Parels van wijsheid
Parabels, fabels en gelijkenissen in de wereldliteratuur
Ottenheijm, E., Spoelstra, N. en Stoutjesdijk, M. (red.)

ISBN 978 94 9327 992 6
NUR 702

Omslagontwerp en illustratie omslag:
© Studio Vandaar | Jedi Noordegraaf
Vormgeving binnenwerk:
Reis met goudvis | Ronald Smaal

© 2024 Adveniat – Leeuwarden

Adveniat is onderdeel van Jongbloed Christelijke Media te Leeuwarden.
Alle rechten voorbehouden.

De uitgever heeft met zorgvuldigheid getracht in contact te komen met de rechthebbenden van de in dit boek gebruikte afbeeldingen. In een aantal gevallen is dit niet gelukt. Rechthebbenden kunnen zich in verband hiermee melden bij de uitgever.

www.jongbloedmedia.nl

Inhoud

Inleiding - parabels zijn overal Eric Ottenheijm, Nikki Spoelstra en Martijn Stoutjesdijk	11
DEEL I Parabels in het christendom	21
Inleiding - de parabels van Jezus en het Koninkrijk van God Eric Ottenheijm	23
Ken je die over die rijke man? Gelijkenissen en grappen in de oudheid Jonathan Pater	27
Welke vader geeft zijn zoon een slang te eten? Zorgende vaders in nieuwtestamentische en vroegrijnse parabels Albertina Oegema	33
Over grote en kleine vissen Een vissenparabel bij Babrius, Clemens, Thomas en Matteüs Martijn Stoutjesdijk	39
Onbeschaamd bidden Culturele patronen achter de gelijkenis van de biddende vriend in Lucas 11,5-8 Annette Merz	45
Goddank dat ik geen farizeeër ben? De parabel van de farizeeër en de tollenaar (Lucas 18,9-14) Jonathan Pater	51

Ruim het veld voor ons! Over de parabel van de kinderen op het veld (Evangelie van Thomas 21) Albertina Oegema	57
Onverwachtse vrijheid Een vergeten christelijke parabel in de Herder van Hermas Martijn Stoutjesdijk	63
Wie heeft de sleutel? De parabel van de sleutels bij Origenes Wim Reedijk	69
Woestijnvaderparabelogie Vergeten verhalen uit het vroege christendom Mattias Rouw	75
Met een moeilijk leven de hel verdienen Luthers uitleg van de parabel van de werkers van het elfde uur (Matteüs 20,1-16) Annette Merz	81
DEEL 2 Parabels in het jodendom	89
Inleiding - de joodse parabel in vogelvlucht Eric Ottenheijm	91
Spreekende dieren in rabbijnse parabels? Of zijn het fabels? Lieve Teugels	95
Gods mysterie Een gelijkenis over Abrahams besnijdenis in de Tanchuma-Yelammedenu-literatuur Ronit Nikolsky	101

De pratende tarweplant Een verhalende reactie op het christendom? Eric Ottenheijm	107
Tora als talisman De Talmoedische parabel van de gevaarlijke wond Esther van Eenennaam	113
De os met slechte manieren Ruimtelijke retoriek van een parabel op Psalm 90,1 Eric Ottenheijm	119
Gelijkenissen over gelijkenissen Het raadsel van de parabels in de vroege kabbala Marcel Poorthuis	127
Het paleis van de koning Maimonides en de intellectuele liefde voor God Victor Kal	133
De Prediker van Dubno Een onovertroffen verteller Marcus van Loopik	139
Een voorproefje van een leven van rechtvaardigheid De masjal in het vroege Oost-Europese chassidisme Leo Mock ☆	145
Het jodendom als oudste broer De parabel van de verloren zoon bij de kerkvaders en bij Rosenzweig Marcel Poorthuis	151

DEEL 3 Parabels in andere culturen	157
Inleiding - over rotte vis, uien en knoflook Martijn Stoutjesdijk	159
De antieke fabel Wie het leeuwenvel past, trekt het aan Renaat Meesters	163
Waar het begrip tekortschiet Over mythen en gelijkenissen bij Plato Rudi te Velde	169
Leven als een vlijmscherp mes Over de virtueuze kok uit de Zhuangzi Michel Dijkstra	175
Dhruv: als je je verstoten voelt Een parabel uit het hindoeïsme Winand Callewaert	181
De Jataka's Wat de Boeddha leerde in heden en verleden Deborah de Koning	187
Eens, toen Boeddha in een graspol woonde (Jataka 121) Botsende belangen Tineke Nugteren †	193
Het mededogen van de vader Een boeddhistische gelijkenis van de verloren zoon Freek Bakker	199
Joden als ezels die boeken dragen Antisemitisme, zelfkritiek, of allebei? Pieter Coppens	205

Verstandelijke kennis en geïnspireerde kennis Al-Ghazali's parabel over de koning en de kunst Cornelis van Lit	211
Reflectie in het water Een Perzische parabel over nederigheid Ali Asghar Seyed-Gohrab	217
DEEL 4 Parabels in de moderne literatuur en cultuur	223
Inleiding - Multatuli's wenkende genre Nikki Spoelstra en Martijn Stoutjesdijk	225
De parabel van de valk en de boom Het morele conflict in <i>Lanseloet van Denemerken</i> Cécile de Morrée	229
Parabels, algehele menselijkheid en het drama van de waarheid De 'Ringparabel' in Lessings <i>Nathan der Weise</i> Paul Ziche	235
De parabel over 'Voor de Wet' Schijnbare zekerheden bij Kafka Ewout van der Knaap	241
Voorgoed verloren zoon Enkele literaire herschrijvingen van een Bijbelse gelijkenis in de Nederlandstalige literatuur van de twintigste eeuw Jaap Goedegebuure	247
Parabels op de bühne Bertolt Brechts <i>Parabelstücke</i> Chris Flinterman	255

Jezus en Dagobert Duck: oerkapitalisten? De familie Duck in een parabel over geld en geloof Marijn Zwart	261
De rijke dwaas en zijn Cadillac Martin Luther Kings hernieuwde lezing van de parabel van de rijke dwaas Christijn Kleemans	267
Een verloren familie De parabel van de verloren zoon in <i>Mystiek lichaam</i> (1986) van Frans Kellendonk Nikki Spoelstra	273
‘Ome Winter heeft geoordeeld’ <i>La Cinquième Saison</i> (2012) als filmische parabel Tim Bouwhuis	279
Vandaag heb ik iets geleerd Religieuze parabellen in de <i>animated sitcom</i> ‘South Park’ Frank Bosman	285
Auteurs	291
Zakenregister	295
Parabelregister	299

Inleiding – parabels zijn overal

Eric Ottenheijm, Nikki Spoelstra en Martijn Stoutjesdijk

Parabels zijn overal. Dat is de waarneming waarop dit boek gestoeld is. Zo speelde de beroemde parabel van de barmhartige Samaritaan (Lucas 10,25-37) in 2018 opeens een opmerkelijke rol tijdens de immigratiedebatten in Duitsland. Politica Beatrix von Storch van Alternative für Deutschland nam de wijze waarop de Samaritaan zijn naastenliefde aan de gewonde reiziger betoonde als blauwdruk voor het immigratiebeleid. De lijn van haar betoog was als volgt: zoals de Samaritaan de reiziger niet meenam naar zijn huis maar in een dichtbijgelegen herberg onderbracht, zo dient Europa asielzoekers in de regio op te vangen. Vele jaren eerder, in 1980, was het Iron Lady Margaret Thatcher die dezelfde parabel gebruikte om een heel ander punt te maken, namelijk dat maatschappelijke ongelijkheid niet iets slechts is, maar ervoor zorgt dat rijke mensen de middelen hebben om arme mensen te helpen: ‘No-one would remember the Good Samaritan if he’d only had good intentions; he had money as well.’ Ook in het negentiende-eeuwse Nederlandse debat over de afschaffing van de slavernij hadden parabels een plek. Zo werd dezelfde gelijkenis van de barmhartige Samaritaan door verschillende voorstanders van de afschaffing gebruikt om een appel te doen op het mededogen van hun lezers. Het Réveil-lid Julien Wolbers (1819-1889) schreef er in 1855 het volgende over:

Mogen wij als de priester en de leviet, in de gelijkenis, deze arme uit vele wonden bloeiende slavenbevolking in onze kolonien meêdoogenloos voorbijgaan?

Nee! – dit mogen wij niet. Aan ons is het bevel des Heeren, de heenwijzing naar den barmhartigen Samaritaan – onze taak is

het olie en wijn in die wonden te gieten, dien gewonden op te nemen, te verzorgen, geld uit te langten tot zijne herstelling, die in deze slechts door vrijmaking te verkrijgen is.

Wolbers, 211

Het is, welbeschouwd, niet vreemd dat gelijkenissen op onverwachte plekken als de politieke arena opduiken. Parabels maken immers door de (culturele) invloed van het christendom deel uit van ons West-Europees, Nederlands, cultureel archief (Gloria Wekker), onze collectieve verzameling historisch bepaalde kennis, ideeën, houdingen en gevoelens. Dat cultureel archief heeft enerzijds betrekking op de inhoud van de parabels (wie alleen maar verwijst naar de barmhartige Samaritaan, roept meteen het hele verhaal in herinnering), maar ook op de vorm: vanuit de joodse en christelijke traditie zijn we gewend dat parabels op een bepaalde, retorische manier ingezet worden en zijn we getraind om op zoek te gaan naar de juiste toepassing of interpretatie van de parabel.

Parabels van China tot Nederland

De invloed en het gebruik van parabels is gelukkig niet beperkt tot het politieke domein. Zo treffen we ook parabels aan in de filosofie, films, strips, literatuur, beeldende kunst en het toneel. In dit boek proberen we de volle breedte van het cultureel archief aan te spreken en op zoek te gaan naar parabels in allerlei verschijningsvormen (genres, media) binnen wat we de Europese traditie of cultuur zouden kunnen noemen. Populaire cultuur passeert daarbij ook de revue, waaruit blijkt dat parabels, fabels en gelijkenissen een genre zijn waaraan zowel het volk als de elite deelhad en heeft, en waaraan ieder zich kon laven.

Waar we ons in ons vorige boek, *Parabels. Onderricht van Jezus en de rabbijnen* (2020), richtten op de parabel als een van oorsprong vroegjoods genre, zoals deze zich manifesteert in het Nieuwe Testament, de Talmoedische bronnen en de midrasj (rabbijnse bijbeluitleg), zetten wij in dit boek onze queeste voort door te kijken naar de ontwikkeling van het genre binnen die tradities. We werpen het net echter beduidend verder dan alleen jodendom en christendom. We doorlopen de menselijke cultuurgeschiedenis van oud-China, India en het Midden-Oosten, om zo langs de woestijnen van Egypte en de rijke literaire traditie van Perzië, de moderne filosofie en literatuur van het Avondland te bereiken. Door de reikwijdte van onze verkenningen breder te maken dan alleen de

Europese context, proberen we onszelf en ‘ons’ genre van de parabels beter te begrijpen. Dat wil niet zeggen dat we ons in deze zoektocht beperken tot alleen verhalen die precies hetzelfde ogen of werken als de joods-christelijke parabel. In plaats daarvan spreken we, in navolging van de filosoof Ludwig Wittgenstein (1889-1951), van familiegelekenissen, waarbij het genre van de parabel deel uitmaakt van een familie van vergelijkbare genres zoals de fabel, met meer overeenkomsten dan verschillen. Doel van dit alles is om zicht te krijgen op het universele karakter én de regionale verwerking van de parabel door de bestudering van enerzijds de doorwerking- en receptiegeschiedenis van de joodse en christelijke parabel, en anderzijds vergelijkbare genres in andere godsdienstige of wijsheidstradities. Zo komt het wezenlijke en het kennelijk aantrekkelijke van de parabel als retorisch genre aan het licht; als een verhaalvorm die erop uit is de toehoorder of lezer te overtuigen. Daarbij willen we de parabel ook bevrijden uit de gedachte dat zij een typisch joods-christelijk genre of joods-christelijke uitvinding is.

Parabelstructuur en -motieven

Dit boek over parabels, fabels en gelekenissen is een eerbetoon aan het menselijke vernuft en de menselijke verbeeldingskracht. De parabel, als kort en fictief verhaaltje, is een vehikel om het dagelijkse leven en het naakte, lijfelijke bestaan in te zetten bij het verwerven van wijsheid en praktische kennis. Wat vaak gezien wordt als religie of filosofie, is in zekere zin niet heel anders dan verbeeldingskracht. In de ultrakorte verhalen die wij parabels of fabels noemen (het Hebreeuws maakt zelfs geen verschil in de aanduiding van deze genres), komt die verbeeldingskracht goed van pas bij het bespreken van soms onoplosbare problemen en vraagstukken. In dit boek zullen we afwijkende voorbeelden tegenkomen, maar een typische parabel bestaat uit twee delen: de eigenlijke parabel (de *masjal proper* in de joodse context, *fabula* in het fabelonderzoek, de *Bildhälfte* in het nieuwtestamentische onderzoek) en de toepassing van de parabel (*nimsjal* in de rabbijnse context, *epimythion* in de Griekse context, *Sachhälfte* in nieuwtestamentisch onderzoek). In de toepassing wordt uitgelegd hoe we het verhaal moeten uitleggen of wat het verhaal betekent. Let wel: de toepassing die de tekst geeft, kan misleidend zijn. Zij refereert vaak aan slechts één betekenisaspect van de parabel én ze is dikwijls later toegevoegd.

De eigenlijke parabel (het verhaaltje zelf) is daarnaast doorgaans opgebouwd uit dezelfde personages, verhaalmotieven of ensceneringen.

Motieven en narratieve tropen (vaste vertelpatronen) die we in veel parabel- en fabeltradities aantreffen, zijn bijvoorbeeld: water dat zich verzamelt op lage plaatsen of dat gedronken moet worden (Dao, midrasj), slaven die zaken verkeerd uitvoeren of juist hun meester te slim af zijn (fabels, Nieuwe Testament, midrasj), planten en dieren die menselijk sociaal gedrag vertonen en daarvoor beloofd of bestraft worden (fabels, Hebreeuwse Bijbel, midrasj, hindoeïsme), huizen die in brand vliegen en hoe daarop te reageren (boeddhisme, midrasj), paleizen die wel of niet toegankelijk zijn (midrasj, Maimonides), kostbaarheden of ringen die verworven worden of juist verloren zijn (midrasj, Nieuwe Testament, Lessing) et cetera. De opsomming suggereert wederom dat de parabel of fabel een universeel genre is, maar die conclusie is misschien toch iets te kort door de bocht: het gaat er meer om dat de parabel of fabel, in welke variant dan ook, teruggrijpt op nabije en dagelijks ervaarbare realiteiten in het menselijke bestaan, en dat ze die mobiliseert om betekenis te scheppen en nieuwe inzichten te bieden. Dat teruggrijpen en mobiliseren geschiedt in wisselende literaire vormen en contexten: onderricht van leerlingen, prediking, gesprekken, debatten tussen ‘wijzen’ en ontmoetingen met gezagsdragers of filosofen. Het zijn die wisselende contexten en de literaire tradities van de betreffende cultuur die de literaire vorm en daarmee het specifieke genre van de parabel bepalen. Dat is niet louter een literair-esthetische observatie, ze raakt immers aan de effectiviteit van de parabel in haar sociale context: wie was of is in staat haar versleutelde berichten te lezen, van haar humor te genieten of juist haar schokeffect op waarde te schatten? Als we zo’n parabel willen begrijpen, moeten we dus meegenomen worden naar haar specifieke vertelwereld. Dat is wat we in dit boek doen, en wel aan de hand van auteurs die zich in die wereld hebben verdiept, en van daaruit een of meer aspecten van de parabel in kwestie onder de loep nemen.

Esthetische dimensie

Het zou echter niet van een goed begrip van het parabelgenre getuigen om de parabel louter terug te brengen tot een instrument om problemen mee te verhelderen, zoals hierboven wellicht gesuggereerd lijkt te worden. Met het opvoeren van een parabel gebeurt ook altijd iets extra’s. Dat komt doordat parabellen ook een esthetische waarde in zichzelf hebben, en de beeldingskracht van de toehoorder of lezer stimuleren. Hun literaire kracht – hun speelsheid, eenvoud en aantrekkelijkheid – maakt dat de lezer of luisteraar soms wel eens afdwaalt van waar het eigenlijk om draait, zoals

ook zichtbaar wordt in de bijdrage van Renaat Meesters. Misschien is het soms juist de bedoeling van de auteur dat de lezer op een ander spoor wordt gezet of zelfs in de war wordt gebracht. Het religieuze of filosofische vraagstuk verplaatst zich middels de parabel naar raadselachtige aspecten van het geleefde leven. Daarover nadenken door je te identificeren met de parabel helpt bij het stelling nemen in andere vraagstukken.

In het verhaal 'HaMasjal VeHaNimsjal', 'The Parable and Its Lesson', van Shmuel Yoseph Agnon (1887-1970), de grondlegger van de moderne Israëliische literatuur, kijkt een rabbijn in een Oost-Europese, Joodse gemeenschap terug op de Chmielnicki-pogrom van 1648. Die traumatische gebeurtenis had ten tijde van het verhaal alweer jaren geleden plaatsgevonden. De gemeenschap had fysiek leed ondervonden, maar ook in spiritueel opzicht was het een zware beproeving: hoe had God dit kunnen laten gebeuren? In zijn preek op Grote Verzoendag verwerkt de rabbijn twee raadselachtige parabellen over een persoon die door zijn gebrek aan zwijgzaamheid tegenover een kasteelheer (God) uiteindelijk zijn doel, een verandering van zijn hachelijke situatie, mist. In directe zin refereert de parabel aan de vergeefse strijd van de rabbijn tegen het hardop spreken van zijn gemeenschap tijdens de synagogale dienst. De parabellen zijn evenmin helder of illustratief voor een duidelijk antwoord op de vraag naar het waarom van de pogroms, maar ze verleggen de vraag naar de rechtvaardigheid van God, naar een andere toenadering tot God, en daarmee verschuiven ze de vraag naar het waarom. Zo scheppen ze ruimte voor de gemeenschap om ook in stilte een protest te laten horen, een zacht gefluisterde klacht. De parabellen die de leraar vertelt, blijken zo minder centraal te staan in de vertelling: ze lossen niets op. Veeleer, zo stelt de Amerikaanse literatuurwetenschapper Alan Mintz in een essay over dit verhaal, zijn ze 'delay and decoy', 'vertraging en lokaas'. Ze beogen het denken stil te laten staan bij iets anders (vertraging), en je te laten bepalen door iets herkenbaars uit de geleefde realiteit, te weten het liturgische decorum en de waarde van stilte. Als lokaas brengen ze ook iets onverwachts, een ontsnapping aan de drukkende en onbeantwoordbare realiteit door een parallel universum aan te boren waarin de ruimte ontstaat om een protest aan te tekenen zonder die op te lossen in vrome algemeenheden. Deze functie van de parabel, als duistere humor of raadsel, brengt psychologische verlichting: de parabel belichaamt de aporie van het bestaan. Haar raadselachtigheid leidt af van de neurotische dwang die zelf te moeten verklaren. Je hersenen worden afgeleid van de spannende kwestie, maar de parabel brengt een nieuw